

DR. ECSEDI ZSUZSA

A közös énekanyag mai lehetőségei

Előadás 2013. október 25-én

Kilenc évvel ezelőtt tartottam előadást a Református Egyházzenei Konferencián Pécsen, *Rendezni közös dolgainkat – A református–evangélikus himnológiai együttműködés lehetőségei* címmel. Akkor idéztem a közös tervekről és közös munkáról szóló, *Csomasz Tóth Kálmán* és *Schulek Tibor* hagyatékában található dokumentumokat. Majd először áttekintettem a reformáció időszaka, a XVI–XVII. század protestáns énekeskönyv-történetét. Ezután a ma használatos református és evangélikus énekeskönyv összehasonlítása következett két énekcsoport, a régi magyar énekek és a klasszikus német koráldallamok segítségével; előbbieket a református énekeskönyv legjelentősebb és legértékesebb rétegét képviselik, utóbbiak pedig az evangélikus énekeskönyv gerincét alkotják.

Kitűzött, ideális célunk az, hogy legyenek olyan énekek, amelyek azonos dallami és szövegi alakban találhatók meg mindkét felekezeti énekeskönyvében. Az előadókkal való megbeszélés után most azt a feladatot kaptam, hogy a közös énekanyagból a német korálok csoportját vizsgáljam meg ebből a szempontból.

Bódis Tamás az elmúlt időszakban áttekintette ezeket az énekeket, és így értékelte az eredményt. „Az énekeskönyvünkbe¹ 1948-ban bekerült német korálműanyag jelentős része az *Új Zengedező Mennyei Karból* (ÚZMK)² vagy a *Dunántúli Énekeskönyvből*³ – tehát evangélikus forrásból – származik. Ennek ellenére egyetlen dicséret (Erős vár...) kivételével nincs szövegileg teljesen azonos korálénkünk.

A közös anyag kisebb részénél (13 ének) a szövegi különbség kismértékű. Ennek egyik oka, hogy a mi 48-asunkból vették át, vagy a „ősforrás” közös. Az énekek nagyobb részénél (26 ének) eddigi vizsgálataim alapján az evangélikus és a református énekszöveg külön hagyomány alapján fejlődtek, jelentősebb különbségek vannak, melyek várhatóan csak nehezen lennének egységesíthetők.”

Mivel mindkét felekezeti énekhasználatának vannak hagyományai, egyes énekeknek rögzült és közkedvelt formája, véleményem szerint is irreális az az elvárás, hogy minden közös éneknél

¹ *Énekeskönyv magyar reformátusok használatára*, Budapest, 1948; rövidítve RÉ.

² *Új Zengedező Mennyei Kar*, 1743; rövidítve ÚZMK.

³ *Keresztyén Énekeskönyv* (Dunántúli), Budapest, 1911; rövidítve Dt.

megvalósítsuk az azonosságot. Az viszont teljesíthető feladat lehet, hogy egy kiválasztott énekcsoporttal elérjük ezt a szintet. Mindig az ősforrást kell megvizsgálni, és lehetőség szerint ahhoz igazodni. Látni fogjuk, hogy ez nem is mindig olyan egyszerű.

Most a teljesség igénye nélkül bemutatok néhány példát az azonosságra és a változó mértékű különbségre. A válogatást befolyásolja a helyzetem: többé-kevésbé tudom, hogy az evangélikus egyházban mely énekek a legértékesebbek, illetve melyeket éneklik a leggyakrabban; a református gyakorlatról viszont nincsenek ilyen információim. Azokkal az énekekkel most nem foglalkoztam, amelyek fordítása nyilvánvalóan teljesen más a két énekeskönyvben. A kiválasztott énekeknél megpróbáltam minden kis részletet feltárni.

I.

A bevezető példa *Csomasz Tóth Kálmán* gesztusa. Az **ÉRŐS VÁR A MI ISTENÜNK** formájáról így ír: 4 „Első magyar szövegét egyházunk 1813-ig, majd 108 év szünet után 1921 óta használta. Új énekeskönyvünk ezt a régi szöveget a dallam hiteles alakjához szabott és evangélikus testvéreinknél használatos új szövegalakkal cserélte fel.” Érdekesség, hogy két helyen mégis van szövegi eltérés a *Keresztyén (Dunántúli) énekeskönyv* 1911-ben megjelent változatához képest (Dt 256): *küzd velünk* helyett *küzd értünk a hős vezér*; és ez jobban vissza is adja az eredeti jelentést: *es streit' für uns der rechte Mann* (lásd a szövegtáblázatot; az eltéréseket pirossal emeltem ki). Az 1982-es *Evangélikus énekeskönyv*⁵ (EÉ 254) ezek után az 1948-as református alak (RÉ 390) szerint javítja az éneket. A hangnem a református énekeskönyvben a fényesebb D-dúr, az evangélikusban a könnyebben énekelhető C-dúr. Ez a közös éneklést nem zavarja, csak a kántornak kell eldönteni, melyik hangnemet választja.

II.

Lássunk egy jelentős pünkösdi éneket. A **JER, KÉRJÜK ISTEN ÁLDOTT SZENTLELKÉT** ebben a formájában, *Csomasz Tóth Kálmán* fordításában először a református (RÉ 234), majd két evangélikus énekeskönyvben (Dt+6 703, EÉ 232) jelent meg, egy pontozott ritmus kivételével azonos dallammal. Ez annak köszönhető, hogy mindkét egyház akkor, a XX. század közepén vette fel újra az énekei közé. A Luther-korabeli források ugyanis nem egységesek, azokból nem vezethető le *egy* hiteles változat. Elképzelhető, hogy az évszázadok során a XVI. századi variánsok összeolvadtak, így alakult ki a mai egységes forma.⁷

⁴ CSOMASZ TÓTH Kálmán, *Dicsérvételek az Urat*, Tudnivalók énekeinkről, Református Zsinati Iroda Sajtóosztálya, Budapest, 1971 (CSOMASZ TÓTH, 1971), 203.

⁵ *Evangélikus Énekeskönyv*, Budapest, 1982; rövidítve EÉ.

⁶ *Keresztyén Énekeskönyv* (Dunántúli) rövidített kiadása új résszel, Budapest, 1955; rövidítve Dt+.

⁷ ECSEDI Zsuzsanna, *Luther-énekek a magyar evangélikus énekeskönyvekben*, Egyházzene-doktori disszertációk III., Budapest, 2006 (ECSEDI, 2006), CD-melléklet, 98.

A táblázatban látszik, hogy a 48-as és 82-es verzió egy szó kivételével – *kóstoljuk-izleljük* – csak a refrénben különbözik: *Könyörüljél*, illetve *Szánj meg, Isten!* Az 55-ösben azért van látszólag sok eltérés, mert az ragaszkodott ahhoz a hajlításhoz, ami a német eredeti 1. sorának 6–7. hangján található: *Nun bitten wir den Heiligen Geist* (EG 124). A fordító így ír az énekről: „Népszerűségét kezdettől fogva örömmel állapíthattuk meg. Olyan éneknek bizonyult, ami nem csupán elsőrendű egyháztörténeti, művészi vagy kegyességi értéket képvisel, hanem azok számára is vonzó és tetszetős, akikben nem buzog különösebben a hagyományos értékek és stílus-szépségek iránt való fogékonyság.”⁸

III.

Folytassuk húsvét egyik fontos énekével: FELVIRRADT ÁLDOTT, SZÉP NAPUNK. Először ismerjük meg itt is *Csomasz Tóth Kálmán* véleményét: „*Áprily Lajos* fordításában az ének legalább olyan szép, ha nem szebb, mint német eredetije. Ujjongó, lelkes dallamát akár mai keletkezésűnek is el lehetne fogadni. Egyike a német énekköltés legkifejezőbb dallamainak.”⁹

Ennek az éneknek az alakjai is igen közel állnak egymáshoz. A két szövegbeli eltérésnek prozódiai oka van (az evangélikus verzióban hangsúlyos hangra szókezdő szótag esik): *Krisztus hozott új életet* (RÉ 356, Dt+ 739) és *Mert Krisztus hoz új életet* (EÉ 217), illetve *Mi is éljünk vígadva hát* (RÉ 356) és *Mi is nagy vígan éljünk hát* (Dt+ 739 és EÉ 217). Érdekes a dallamlejegyzés különbsége. A hármas lüktetésű zenét leggyakrabban negyed alappal írják le: így van ez mindegyik evangélikus énekeskönyvben: Dt+ 739, EÉ 217 és EG 106. A református énekeskönyv viszont nyolcad alapon közli ezt az éneket. Ez azért duplán meglepő, mert éppen az evangélikus énekeskönyvnek róják fel – jogosan –, hogy eltér a korálok szokásos, negyed alapú lejegyzésmódjától, igaz, csak a páros metrumú dallamoknál. Ez most éppen fordítva a református énekeskönyvben is előfordul. Dallamhangokban egyetlen eltérést találunk: a 3. sor 5. hangja az evangélikus forrásokban d', a református énekeskönyvben e'.

IV.

Az ÚR JÉZUS, HOZZÁD KIÁLTOK „bensőséges hangú könyörgés Krisztushoz, az igaz hitért és annak jó gyümölcséért, vagyis az ő igéje és példája szerint való keresztyéni életért. Énekeskönyvünkbe az első ízben 1743-ban kiadásra került gazdag tartalmú evangélikus gyűjteményből, az *Új Zengedező Mennyei Karból* vettük át. Szép magyar szövegének készítőjét név szerint nem ismerjük. A szövegen *Schulek Tibor* végzett simításokat.”¹⁰ – írja *Csomasz Tóth Kálmán*.

A dallam – az utolsó két sor kezdőhangjának ritmusértékét kivéve – azonos a két énekeskönyvben

⁸ CSOMASZ TÓTH, 1971, 133.

⁹ CSOMASZ TÓTH, 1971, 191.

¹⁰ CSOMASZ TÓTH, 1971, 137.

(RÉ 239 és EÉ 75), de diminuált a német gyűjteményhez képest (EG 343).

Amint a táblázatból látjuk, itt már több a különbség a két szövegvariáns között. Tanulmányozva az ÚZMK szövegét, megállapíthatjuk azt is, hogy sok helyen szükség volt a XVIII. századi vers megváltoztatására. A két énekeskönyv különböző mértékben tette meg ezt. A differencia a két gyűjtemény keletkezése közötti három és fél évtized távolságból, valamint a szövegkezelés másfajta szempontrendszeréből is adódhat.

Ez az ének tehát jó példa arra, hogy milyen problémát jelent az az énekcsoporthoz, amelynek bár jó fordítása lelhető fel egy XVII. vagy XVIII. századi énekeskönyvben, de ez a szöveg egy az egyben nem használható a XXI. században. Készítsünk új fordítást? Vagy óvatosan modernizáljuk a verset? De milyen mértékben? Ez személyes ízlés kérdése, vagy fel lehet állítani olyan objektív szempontrendszert, amely minden éneknél használható? Hogyan őrizhető meg az eredeti szöveg ereje, stílusa, amikor bizonyos szavakat az érthetőség érdekében meg kell változtatni? Ez utóbbi dilemma a régi magyar énekekénél is jelentkezik. Mindezekhez a feladatokhoz olyan munkatársakra van szükség, akik értenek a verstanhoz, de a teológiában is járatosak. Szerintem ez a legnagyobb kihívás egy új énekeskönyv készítésekor.

V.

Másfajta érdekes helyzet elé állít minket a következő példa: VEZESS, JÉZUSUNK. A dallamhangok azonosak; a szöveg csaknem egyezik (egyetlen különbség: *Míg elfogy az út – Míg csak tart az út*).

Fordítóját *Csomasz Tóth Kálmán* nem nevezi meg, *Bódiss Tamás* táblázatában viszont ő és *Vargha Gyuláné* van feltüntetve. A ritmusról ezt olvassuk: „A dallamnak kétféle használatos ritmusalakja közül mi a komolyabb menetűt használjuk, bár a másik, mazurka-ritmusban tartott alakváltozat kivált külföldön elterjedtebb.”¹¹ A hármas lüktetésű dallamvariáns 1698-ban Darmstadtban jelent meg (Zahn 3255a), a páros ütemű pedig 1704-ben Hallében, Freylinghausen énekeskönyvében (Zahn 3255b). A református énekeskönyv tehát a kiegyenlített változatot használja (RÉ 434), az evangélikus pedig a páratlan metrumút (EÉ 443, EG 391). Érdekesség, hogy ez az ének megjelent az 1955-ös evangélikus énekeskönyvben is, de teljesen más fordításban: *Jézus, hű vezér* (Dt+ 785).

ÖSSZEGZÉS

Bódiss Tamás vizsgálata végén négy csoportot különít el. Az elsónél megvizsgálandó a szövegek eredete, használatuk története, és az, mennyire gyökereznek a múltban: pl. *Krisztus, ártatlan Bárány; Jöjj, népek Megváltója* (40/167, 131/303, 156/313, 188/184, 198/340, 200/341, 255/233, 274/164, 279/166, 318/298, 331/274, 332/271, 340/270, 348/272, 361/296, 369/357, 402/217, 418/295, 498/415, 357/294, 59/228, 152/328, 161/329).

¹¹ CSOMASZ TÓTH, 1971, 218.

A második csoportba azokat sorolta, amelyek a 48-as református énekeskönyvből átvett énekek, de szükségtelen módosításokkal: pl. *Már nyugosznak a völgyek* (57/264, 113/503, 213/185, 217/356, 232/234, 254/390, 280/165, 140/312, 342/265, 443/434, 512/405, 277/200, 467/396).

Egyes énekeknél elképzelhetőnek tart egy közösen elfogadott „másodlagos” szöveget, pl. a *Mi Atyánk, ki vagy mennyekben* esetében (EÉ 72, RÉ 483) az evangélikusok részéről a 484. dicséretet: *Mi Atyánk, ó kegyes Isten*. Fordítva pedig az *Adj békességet, Úr Istenhez* (RÉ 192) az *Adj békét a mi időnkben* (EÉ 291).

Közös megvitatás alapján kompromisszumesélyesnek látja a *Úr Jézus, hozzád kiáltok* éneket (ezt én is bemutattam).

Magam részéről elképzelhetőnek tartom, hogy a teljes énekkincsből sikerül kiválasztanunk 20-30 olyan éneket, amelynek közös formájában meg tudunk egyezni. Ehhez mindkét félnek fel kell mérnie, melyek azok az énekek, ahol olyan erős a beágyazódás, hogy jobb, ha nem nyúlunk hozzájuk, és melyek azok, ahol van esély a közös eredményre. Az is szükséges, hogy konkrét személyeket bízzanak meg ezzel a feladattal, és határidőt is szabjanak a munkának.